

Віталій СКАЛЬСЬКИЙ
(Київ)

МІСЬКІ ГОЛОВИ ВОЛОДИМИРА-ВОЛИНСЬКОГО (1915-1923 РР.)

I. Огляд військово-політичних подій

Щоби мати загальне уявлення про політичне тло коротко нагадаю про основні військово-політичні події у місті впродовж Великої війни та перших повоєнних років. Є певний історіографічний та публіцистичний штамп, що у Києві за кілька років влада мінялась від 14 до 20 разів. У Володимирі ситуація була не така драматична. Глобально влада змінилась двічі – коли місто окупували австро-угорці і коли Володимир зайняли поляки плюс два невеликих періоди нестабільності – кінець 1918 - початок 1919 рр. (австрійці виїхали, українці запізнювались) і липень-вересень 1920 р. (більшовики).

Основними військово-політичними подіями 1914-1920 рр. у Володимирі були:

3 серпня 1914 – початок наступу австро-угорських військ на Володимир;

літо 1915 – масова евакуація міста російською владою;

серпень 1915 – відступ з міста росіян та вступ австро-угорців;

листопад 1918 - від'їзд з міста останніх загонів колишнього австро-угорського війська;

початок січня 1919 – вступ до міста польського війська;

21-24 січня 1919 – бій за Володимир між польською та українською арміями. Володимир під контролем Армії УНР;

кінець січня 1919 – відновлення польського контролю над містом;

липень 1920 – місто захопили більшовики;

15 вересня 1920 – поляки відновлюють свою владу у Володимирі.

II. Зубович Іван Казимирович (довоєнний міський голова)

Довоєнним міським головою був Іван Казимирович Зубович. Перебував на посаді з 1904 р. Він полишив місто, коли російська влада евакуйовувала усі державні установи та населення.

Місто після нього виглядало доволі непривабливо. Вивезено було майже усе. Що не можна було вивезти – підпалювалось та руйнувалось. Не евакуйовували лише євреїв. З понад 15 тисяч населення лишилось 7 тис євреїв плюс по кілька сотень українців та поляків¹.

Олексій Толстой про стан міста писав: «У Володимирі-Волинському залізниця закінчилась... розповіли тільки, що ніби неподалік досі блукає у лісах австрійський батальйон, харчуючись сирю картоплею... Тут ми побачили перші сліди війни – спалений пакгауз та зруйновану динамітом водокачку. Величезні бетонні глиби та залізний бак розбиті і розкидані як горіхи...»².

Щоправда там є і позитив – старі живописні будинки, народ на вуличках - обов'язково образливі «хохли та пестро одетые хохлушки», «євреї в маленьких картузах, черных лапсердаках»³.

У міжвоєнний час І.Зубович був активним діячем володимирської Прогресивної, депутатом міської ради.

III. Гнат Мартинець (?- червень 1918)

Перший керівник міста австрійською владою був призначений у грудні 1915 р. Це був Гнат Мартинець⁴.

Народився він 25 червня 1882 р. у м. Калуш (нині – Івано-Франківська область) в родині управителя народної школи. Навчався у класичних гімназіях у Стрию та Перемишлі. 1909 р. закінчив Львівський університет. До 1911 р. працював учителем української гімназії у Рогатині (нині – Івано-Франківська область), а відтак – Академічної гімназії у Львові.

З початком Першої світової війни – капітан австро-угорської армії. Воював на Східному фронті.

1 Мартинець Г. Мій побут і праця на Волині (спомини) // Літопис Волині, 1967, Ч. 9, С. 6-20

2 Толстой А. Н. В Англии, на Кавказе, по Волыни и Галиции. / 2-е изд., доп. - Москва: Кн-во писателей в Москве, 1916. - ([Собрание сочинений] / Гр. Алексей Н. Толстой; Т. 6). – С. 129.

3 Там само.

4 Din Ukrainer burgermeister von Wladimir Wolynski // Neue Freie Presse, 2. Dezember 1915, Seite 5

(російському) фронті. У червні 1915 р. був поранений.

Після лікування призначений до Окружної команди у Володимирі-Волинському на посаду сільськогосподарського/рільничого референта (секретар, консультант) у м. Любомль. На початку осені переведений на пост коменданта міста Володимир-Волинський.

На той час місто було вкрай занедбаним та зруйнованим. Російська влада евакуювала практично усе населення. Залишилось близько 7000 мешканців, в основному євреїв⁵.

За час урядування містом ним було налагоджено постачання міста продуктами харчування та паливом, впорядковано та розчищено вулиці та річку Смоч. Відновлено роботу лікарні на вул. Гноєнській на чолі з доктором Станіславом Полянським. У Відні за п'ять тисяч корон придбано санітарного воза (прообраз швидкої допомоги), а також збудовано шість публічних клозетів.

Важливою справою також було запровадження електрики⁶. Для цього Г. Мартинець створив акціонерне товариство. Для продажу акцій посади використав адміністративний тиск. Закрив магазини тих підприємців, що відмовились від купівлі акцій. Це дало результат і уже невдовзі було закуплено два локомотиви (мобільний пристрій для виробництва електроенергії у польових умовах).

З ініціативи Г. Мартинця при магістраті створено Громадську раду. Офіційними мовами визнано українську, німецьку та польську. Оскільки усе православне духовенство було евакуйоване російською владою, Г. Мартинець добився призначення у місто священника-капелана. Ним став румун Михайл Руссо.

Не часто Володимир-Волинський жалували своєю увагою перші особи держав. За часів незалежності приїжджав Президент України Л. Кучма. У радянський час відбувся візит керівника СРСР М. Хрущова. У роки Першої світової війни, 6 жовтня 1916 р. у місто приїжджав кайзер Вільгельм II для інспекції 42 піхотного полку.

До безумовних позитивів Г. Мартинця як бурмістра належить відкриття української школи імені Тараса Шевченка. Також у місті у цей час розташувався Комісаріат Українських Січових Стрільців, метою якого був набір українців-добровольців до лав австро-угорської армії.

У червні 1917(за його особистими спогадами)/1918(за іншими джерелами) р. Г.Мартинця звільняють з посади та переводять офіцером постачання Третьої армії (Снятин). У листопаді 1918 р. став Снятинським повітовим комісаром ЗУНР.

Після зайняття Галичини Польщею повертається до викладацької діяльності. З середини 1920-х рр. проживає у Самборі. У 1939 р. переїжджає до німецької зони окупації (Сянок), протягом 1941-1944 рр. працює директором Самбірської учительської семінарії. У липні 1944 р. виїжджає на еміграцію до Німеччини, певний час перебуває у таборах для інтернованих.

З 1953 р. постійно проживає у Мюнхені. Займається громадською діяльністю – очолює Український християнський рух в Німеччині. 1962 р. нагороджений Папським Лицарським Орденом святого Сільвестра Папи (Ordine Equestre Pontifice di San Silvestro Papa)⁷.

Помер 5 грудня 1968 р.⁸

ІV. Лука Мишуга (? - 22 листопада 1918 р.)

Чи був хтось призначений міським головою по відставці Мартинця – невідомо. Але восени 1918 р. уже зустрічаємо в. о. наказного голови міської управи Луку Мишугу. Після розпаду Австро-Угорщини та проголошення ЗУНР, Л. Мишуга організував вибори міського голови, на яких і переміг, та міської управи у складі двох українців (Є. Черановський, Х. Озерів), двох поляків (Гродецький, Савицький) та двох євреїв. За іншими даними, до складу міського управ-

5 Мартинець Г. Мій побут і праця на Волині (спомини) // Літопис Волині, 1967, Ч. 9, С. 6-20.

6 Działalność b. Starostwa Włodzimierskiego. Za Grudzien 1918 – Luty 1919 rok // Ziemia Włodzimierska: czasopismo poświęcone sprawom zachodniego Wołynia, Nr 2 (1919), S. 5.

7 Федорів Т. Німецькі стежки вихідців з Калущини були осяяні Україною // Вісті Калущини. Опубліковано: 2013.05.24. Режим доступу: <http://visti-kalush.com.ua/articles/category/society/2013/05/24/6588/view>

8 Мартинець Гнат // Енциклопедія українознавства. – Т. 4. – К.: Глобус, 1996. – С. 458.

ління входили 3 українці, 3 поляків та п'ятеро євреїв, серед яких Лев Гершель⁹.

За час його перебування на посаді організовано міську міліцію. Вояки колишньої австро-угорської армії роз'їжджалися по домівках. За армійське майно точилися справжні бої. Демобілізовані солдати спродували амуніцію та спорядження. Як свідчить сам Л. Мишуга, «не було дня, щоби не привезено до управи кілька трупів пробитих або прострілених», а в останній день від'їзду солдатів в районі двірця знайдено близько 80 трупів. Містом ширились пожежі. 16 солдат облили будинок кінотеатру нафтою та вимагали сплатити їм по 1 тисячі корон, інакше підпалять заклад. На одному із перших засідань управи юло підняте питання про мову урядування у місті. Більшість членів управи виступала за російську. Лише Мишуга та представники української громади Черановський та Озерів виступали за українську. Врешті, погодились на українську після ультиматума Мишуги з погрозою відмовитись від посади. Міський голова також добився, щоб місцева польська жовнірська рада оголосила декларацію, що Волинь – це Україна. Була створена окрема польська міліція. Тоді ж місто стало тимчасовим прихистком для тисяч віськовополонених, що вертались з австрійського полону.

Від'їзд австро-угорського війська (а серед них були люди різних національностей – чехи, словаки, угорці, італійці, хорвати, українці) супроводжувався масовими безладами, підпалами та погромами, а відтак – і смертельними випадками. Призначений австро-угорською владою володимир-волинський посадник Л.Мишуга у своїх спогадах говорить, що «не було дня, щоби не привезено до Управи кілька трупів пробитих або прострілених»¹⁰. А у день від'їзду останніх 4000 вояків з 32-тисячного гарнізону біля залізничного вокзалу загинуло близько 80 осіб, з них двоє – солдати-чехи. Ще одним випробуванням для міста було перебування у ньому звільнених з австро-угорського полону вояків колишньої російської армії, які повертаючись на батьківщину проходили через місто. Для допомоги їм було організовано два харчувальні пункти на Устилузькій вулиці, лазарет у червоній гімназії (нині будівля по вул. Драгоманова), а для відпочинку підготовлено одну будівлю Ковельських та Бородинських касарень. Серед них було чимало хворих та виснажених, щоденно помирало 30-40, а то й 60 осіб¹¹. Місце поховання не встановлено. Можна лиш припустити, що таким місцем міг бути Лодомирський цвинтар.

Шукаючи кошти на потреби міста, Л.Мишуга вдався до накладення контрибуції на євреїв у сумі 100 тися корон. Також було запроваджено збір мита за проїзд та провезення товару містом.

13 листопада до міста приїхав польський загін із Любліна, але після переговорів із міським головою відступив.

22 листопада 1918 р. збройний загін колишнього військового міністра люблінського уряду, полковника Е. Ридза-Смігли разом з місцевим батальйоном ПОВ зайняв Володимир Волинський¹². Наступного дня Мишугу відсторонили від посади. Він передав справи Євгену Черановському.

Після відставці виїхав до Галичини, а згодом на еміграцію.

V. Євген Черановський (22 листопада 1918 – 8 лютого 1919) та VI. Ціхоцький

Бурмистрування Є. Черановського запам'яталось політичною та військовою нестабільніс-

9 [Pinkas Ludmir; sefer zikaron le-kehilat Ludmir; Wladimir Wolynsk: in memory of the Jewish community]. - [Tel-Aviv: Irgun yotse Ludmir be-Yisrael; Former Residents of Ludmir in Israel], 1962, 624 col. Режим доступу: http://www.jewishgen.org/yizkor/Volodymyr_Volynskyy/vol022.html

10 Мишуга Л. На Волині. Перші хвили української державности. – Камінець, 1919. – С. 12.

11 Там само. – С. 13.

12 Папакін А. Початок конфлікту між Польщею та Українською Народною Республікою на Волині (листопад – грудень 1918 р.): плани та сили сторін /А. Папакін // Воєнна історія України. Волинь та Полісся: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, 25–26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України / Відп. ред. І. В. Мороз, Ж. З. Денисюк, І. Р. Пилявець. – К., 2013. – С. 273–275.

тю. Стабільної влади ані з польського, ані з українського боків не було. Фактично місто було ізольоване і значною мірою перебувало у морі навколишньої анархії.

Найбільш трагічними були 20 числа січня 1919 р., коли армія УНР спробувала встановити свій контроль над містом. Тоді загинуло 5 польських вояків та 10-12 українських із загону Юхима Бунди.

Станом на 9 лютого Є. Черановський ще був бурмістром Володимира. І у цій якості був присутнім на з'їзді поляків Волині, що саме тоді відбувався у Володимирі та мав продемонструвати лояльність волинян до відроджуваної Польщі¹³.

Декретом Начальника Держави від 8 лютого 1919 р. з окупованих польськими військами земель утворено Військовий уряд Кресів Вхідних. Тим же документом визначено структуру органів самоврядування, зокрема і у Володимирі-Волинському. Бурмістрів призначав Комісар повіту¹⁴. Повітове староство скасовано. Натомість утворено повітовий комісаріат. Комісаром став дотихчасовий староста Тадеуш Кжижановський¹⁵.

Пrawdopodobно, що після такої реорганізації бурмістр мусив бути перепризначений. Однак, Черановський не повернувся на посаду. Його змінив пан Ціхоцький. Ще до свого призначення 17 березня, він у статусі бурмістра зустрів у місті делегацію Червоного Хреста на чолі з доктором капітаном Райтом (Writh). Ця місія привезла гуманітарну допомогу: 200 пудів борошна, 30 упаковок згущеного молока, 10 упаковок жиру, 1000 пар білизни¹⁶.

Ціхоцький доволі критично ставився до своїх попередників. В інавгураційній статті у газеті «Ziemia Włodzimierska» з нагоди його вступу на посаду бурмістра писалося: «Міське господарство Володимира було донедавно найбільш занедбаною та незадовільно керованою галуззю адміністрації володимирського повіту», «справному та енергійному функціонуванню міського уряду стояв на перешкоді брак відповідних осіб». В момент приїзду до міста п.Ціхоцького місто мало боргів на 36 тис крон, не працювала пожежна охорона, сміття та навоз не вивозились, серед мешканців було поширені захворювання на плямистий тиф, скарлатину, чорну віспу.

Ціхоцькому уже у перші дні йому вдалось покрити дефіцит бюджету, впорядковано канцелярію магістрату, відновлено роботу пожежної охорони, запрошено повітового лікаря більше працювати у місті, організовано роботу міської соціальної продуктової крамниці¹⁷. Розпочала свою діяльність тимчасова міська рада (орган самоврядування без чітко окреслених повноважень, вистіпала швидше дорадчим органом при бурмістрові). У квітні у місті запрацював цивільний суд (суддя – Щенни Понятовський)¹⁸. З'являлись і інші урядові представництва.

Місто регулярно відвідували поважні гості. Так, 4 травня у місті перебувала сеймова комісія у складі Яна Ледвоха, Юзефа Остаховського (віце-маршалок), Міхала Віхлінського, Антоні Залеського¹⁹, а 3 травня – генерал Галлер²⁰.

Цікавими є факти боротьби з корупцією (хоч це і виходило за межі повноважень бурмістра). Так, 17 квітня за пропозицію хабара працівникові комунальної поліції на 3 місяці була заарештована Фейга Бігтерман. Повітовий комісар пообіцяв таким чином карати усіх хабарників²¹.

А утім, це все схоже швидше на популізм та самопіар, що не дало відчутних результатів. І уже у травні 1919 р. у джерелах згадується інший бурмістр – Францішек Тверд. Ціхоцький надалі згадується як радний²².

13 Ziemia Włodzimierska: czasopismo poświęcone sprawom zachodniego Wołynia., Nr 1 (1919), S. 3.

14 Ibid., Nr 1 (1919), S. 6

15 Ibid.

16 Ibid., Nr 2 (1919), S. 10

17 Ibid.

18 Ibid., S. 11

19 Ibid., Nr 3 (1919), S. 6

20 Ibid., S. 7.

21 Ibid., S. 9-10.

22 Ziemia Wołyńska: czasopismo poświęcone sprawom zachodniego Wołynia., R. 1, nr 4 (1919), S. 3.

27 травня 1919 р. місто відвідав генеральний комісар Східних Земель Єжи Осмолівський. Міська рада напередодні візиту ухвалила вірнопідданчу постанову: «зазначити прагнення міста приєднатися [до Польщі – В.С.] і зрівняння в правах з рештою повітів Королівства Польського»²³. Один із промовців – колишній бурмістр Ціхоцький – виголосив наступні слова: «Місто Володимир колись чудове, через російську неволю зійшло до ряду малої місцини, проте давні традиції збереглися у серцях його мешканців»²⁴. Також він заявив, що «Волинь була, є і прагне залишитись польською. Ті наші війни на Волині з різними петлюрівцями, гайдамаками, січовиками – то війни правового порядку з анархією, війни лицарства нової епохи свободи з деструкціями світового перевороту, але ніколи не були війною Польського народу проти Народу Українського. Такої війни ... тут немає»²⁵.

Під час перебування Є. Осмолівського міська рада звернулась до нього з рядом прохань. Зокрема, радні просили покрити дефіцит бюджету міської лікарні у сумі 60 000 марок, виділити деревину для ремонту тротуарів та громадських місць на суму 80 000 марок та надати безвідсотковий кредит на 100 000 марок на відбудову шкіл та роботу пожежної охорони. Осмолівський пообіцяв надати кошти та деревину, а питання кредиту пообіцяв розглянути коли будуть утворені органи місцевого самоврядування²⁶.

VII. Францішек Тверд (не пізніше липня 1919 - ?)

З липня 1919 р. у джерелах в якості бурмістра згадується Францішек Тверд. Інформації про нього досить мало. Про його життя до призначення на посаду бурмістра невідомо нічого.

Після захоплення більшовиками Володимира у липні 1920 р. у джерелах зникають згадки про нього. І знову з'являються у 1930 р., коли він був призначений начальником канцелярії костопільського повітового старства²⁷. 1931 р. Францішек Тверд виходить на пенсію²⁸.

Оце ніби-то і усе. Але маємо ще одне джерело. Щоправда доволі специфічне – це критична стаття у газеті «Myśl Niepodległa».

Коротко перекажу зміст цієї статті. З неї довідуємось, що пан Францішек Тверд за походженням поляк католик або греко-католик з Австро-Угорщини. До Першої світової війни працював охоронцем повітової в'язниці. Згодом емігрував на Волинь, прийняв православ'я і навіть хотів стати священиком. Ніби-то був налаштований антипольськи. Одного разу його запросили до помешкання поляка. Там Тверд, побачивши портрети Косцюшка та Понятовського, вчинив скандал. Відтоді до польських родин його не запрошували.

Коли ж 1918 р. Польща відновила свою незалежність Тверд став «одним із перших біля її порогів». Невдовзі за підтримки володимирського повітового старости Тадеуша Кржижановського був іменований бурмістром Володимира. Але, як зазначає автор статті, «про те бурмістрування хроніки мовчать». Ходили чутки, ніби Францішек Тверд причетний до спалювання міських бухгалтерських документів перед приходом більшовиків.

Після більшовицької інвазії Ф. Тверд полишає посаду бурмістра та переходить працювати інтендентом любомльського повітового старства, згодом адміністративним референтом (а фактично заступником старости) того ж старства²⁹.

До інформацій, викладених у цій статті треба ставитись обережно, і з долею скепсису. Стаття явно замовна і спрямована на дискредитацію нашого героя.

Отже, Францішек Тверд був бурмістром протягом одного року - від липня 1919 до липня 1920 рр. Що сталося у місті у цей час?

Міська влада всіляко намагалась демонструвати свою польськість. Постійно відбувались патріотичні свята, демонстрації, урочисті меси. На підтримку нової влади зорганізували українську та єврейську громади. Яки виголосили декларації прихильності до незалежної Польщі.

23 Ibid.

24 Ibid.

25 Ibid.

26 Ibid., S. 5.

27 Wolynski Dzennik Wojewodzki, Nr 1 (1931), S. 7.

28 Ibid., Nr 19 (1931)

29 Myśl Niepodległa, Nr 625 (1922), S. 637-638.

Прикметно, що від імені українців час від часу виступав сам Францішек Тверд. 25 серпня 1919 р. до Володимира прибула сеймова комісія на чолі із послом В. Каменецьким. Коли відбувалась зустріч цієї комісії із місцевими активістами від імені українців виступав бурмістр Францішек Тверд³⁰. Він виявив почуття радості з приводу обійняття влади поляками, запевнив у лояльності українців до Польщі³¹.

27 червня 1920 р. у місті відбулися урочистості з приводу «повернення Волинської землі до Батьківщини [Польщі – В.С.]». Для організації цих урочистостей було зорганізовано оргкомітет у складі бурмістра Францішека Тверда, голови Польської Мацежи Школьной Вінцента Сераковського, Яна Березовського, Бенціона Стразберга (від євреїв), Даміана Герштанського (від православного духовенства) і Фелікса Рапчевського (від польської громади). Саме свято передбачало урочисті богослужіння, парад, два безкоштовних кінопокази у кінотеатрі Війська Польського, а також концерт³².

Усе місто було вбране у кольори польського національного прапора – червоні і білі. Спочатку відбулась свята меса у костьолі, відтак – урочиста маніфестація за участю війська, музикантів та учнів шкіл. З нагоди свята у стіну костелу було вмуровано пам'ятну табличку³³.

Загалом це було надзвичайно політизоване свято, спрямоване на формування польського патріотизму серед мешканців Володимира. Хоча, треба сказати, що це є звична річ на щойно завойованих територіях (з нашої сучасності пригадайте, які патріотичні проукраїнські свята влаштовувались у населених пунктах на сході України як тільки їх визволяла українська армія). Формально свято присвячувалось 350-річчю об'єднання Волині з Річчю Посполитою (1569 р. – рік Люблінської унії), але було покликано продемонструвати польськість міста, переконати місцеве населення у незворотності приналежності до Польщі, сформуванню негативний образ «петлюрівця» та «українця»³⁴.

Окрім цього свята мали місце інші публічні акції:

6 серпня 1919 р. свято з нагоди 5-ї річниці переходу Пилсудського через фронт³⁵;

15 жовтня 1919 р. – кощюшківське свято³⁶;

перша річниця відновлення незалежності Польщі.

Розпочато збір на пам'ятник полковнику Леопольду Лісу-Кулі³⁷ - наймолодший полковник польської армії, який загинув 7 березня 1919 у бою за Торчин. Його заслугами були оборона Львова від українців у 1918-1919 рр., визволяв (чи захоплював) Володимир у січні 1919 р. І він мав стати польським героєм боротьби за незалежність Польщі та її східні кордони. Згодом, у Володимирі та й в усій Польщі його ім'я активно використовували у політиці пам'яті. У Володимирі була вулиця, установи, названі на його честь.

За каденції Тверда у місті з'явилась Господа для солдатів – таке собі місце тимчасового перебування солдатів, що їдуть з фронту і на фронт (адже тривало польсько-українське протистояння). Тут їм пропонували дешеву та поживну їжу, короткострокове перебування³⁸ тощо – тобто типовий волонтерський заклад. Ініціатором закладу став парох місцевого костелу Аполінарій Тарногурський.

Магістрат м.Володимира опрацював план великого Володимира, який передбачає приєднання до міста сіл Острівки, Залужжя, Рилавиця та Федорівка³⁹. До реалізації цього плану

30 Ziemia Wołyńska: czasopismo poświęcone sprawom zachodniego Wołynia. R. 1, nr 6 (1919), S. 8.

31 Ibid

32 Kozyra W. Ziemia Wołyńska w okresie funkcjonowania administracji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich i Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego (1919–1921) // *Ucrainica Polonica*. т.1 – Київ-Житомир, 2007., S. 180.

33 Ziemia Wołyńska: czasopismo poświęcone sprawom zachodniego Wołynia. R. 1, nr 5 (1919), S. 9.

34 Ibid., nr 4 (1919), S. 9.

35 Ibid., nr 6 (1919), S. 10.

36 Ibid., nr 9 (1919) S. 10

37 Ibid., nr 5 (1919), S. 12.

38 Ibid., nr 4 (1919), S. 11.

39 Ibid., nr 5 (1919), S. 12.

дійшло тільки у 1930-х рр.

Також постало питання подібне до нинішньої декомунізації, а власне про перейменування міста на «Володимир»⁴⁰, що й було зроблено 3 червня 1922 р.⁴¹Тоді ж став виходити “Dziennik Urzędowy Komisarjatu Włodzimierskiego»⁴² - вийшло щонайменше два номери, але поки-що не вдалось віднайти їх друковані версії. 25 червня 1919 р. Комісар генерального східних земель оголосив вибори до тимчасових міських рад⁴³, однак жодної інформації про їх перебіг та результати немає.

Цікавим газетним дописом з часу урядування Фреда є замітка з пропозицією облаштування у місті зелених насаджень: «Володимир як і більшість наших провінційних міст не потопає у зелені. Ще кількадесят років тому тут було багато фруктових садків, але з плином часу вони були знищені та поступились місцем брудним дерев'яним будиночкам. Закладений на Фарному плаці садок і давній бернардинський парк були знищені під час війни і потребують багатолітньої опіки... Вулиці міста зовсім не озеленені. Спроби у цьому напрямку колишнього магістрату окупаційних урядів розбились в скали апатії загалу. Посаджені дерева не підливались, кожний лобузяк здирав з них кору і більшість дерев засохла». Невідомий дописувач під псевдо «Міщанин» закликав: «Батьки міста, якщо хочете аби ваші імена були записані золотими літерами на скрижальях історії Володимира, якщо хочете, щоби нащадки вдячно вас згадували, візьміть під опіку наших зелених друзів, бережіть від згуби існуюче, озеленюйте вулиці. Ліквідуйте брудні плаці середмістя, замініть їх скверами, закладайте парки»⁴⁴.

Актуальним було питання пожежної охорони у місті. До війни така охорона існувала, однак мала репутацію появи на місці пожежі через годину після її припинення. Під час окупації пожежна справа була налагоджена лише 1918 р. на доволі пристойному рівні. Проте, після від'їзду окупантів робота служби припинилась⁴⁵.

У пресі з'являється дуже активний дописувач – «Міщанин». Його турбує усе: забудова міста хаотична і вимагає від бурмістра заборони будівництва дерев'яних будиночків у центрі – на вул. Фарній, Ковельській, Луцькій, Колейовій. Через стан доріг та зокрема тротуарів «кожен мешканець міста є хорошим акробатом-еквілібристом». З його ж статей відомо, що ще за австрійської окупації були покладені добрі хідники на вул. Замковій та Малоковельській. Теперішня міська влада розпочинала ремонт, але через ряд чинників не змогла його здійснити⁴⁶.

З ініціативи Стражи Кресової та Мацежи Школьней у Володимирі засновано народний університет⁴⁷.

Таким чином, рік при владі Францішка Тверда позначений багатьма подіями. Бурмістр був доволі активним на своїй посаді, але про нього самого, на жаль, ми не знаємо майже нічого.

40 Ibid., nr 7 (1919) S. 10.

41 Monitor Polski, Nr 134 (1922), poz. 71

42 Ziemia Wołyńska: czasopismo poświęcone sprawom zachodniego Wołyńia, R. 1, nr 4 (1919), S. 11.

43 Ibid., nr 5 (1919), S. 2.

44 Ibid., S. 9.

45 Ibid., nr 6 (1919), S. 9.

46 Ibid., nr 7 (1919) S. 9.

47 Ibid., nr 12 (1919), S. 10